

Departement Middelharnis-Sommelsdijk van het Nut

Door: J.C. Both

In 1784 wordt in Edam de Maatschappij tot Nut van ‘t Algemeen (kortweg het Nut) opgericht. In diverse plaatsen in Nederland komen daarna onderafdelingen (departementen). Op 22 januari 1810 – nu 200 jaar geleden – vindt de oprichting van het departement Middelharnis-Sommelsdijk plaats. Twee van de oprichters van het landelijke Nut hebben een duidelijke relatie met Middelharnis.

De oprichting van het Nut

In het achttiende-eeuwse Nederland zijn de verschillen tussen rangen en standen groot. Niet alleen de mensen op de laagste sporten van de sociale ladder hebben weinig te verwachten van de (lokale) overheden, ook het overgrote deel van de inwoners – de arbeidende bevolking – is in voor- en tegenspoed voornamelijk op zichzelf aangewezen. Aan de armen en behoeftigen willen de kerken en plaatselijke armenkassen nog wel te hulp schieten. In dezelfde tijd staat niet alleen de bovenlaag van de bevolking, maar ook de opkomende middenklasse voor een belangrijk deel onder invloed van de Verlichting. Vooral wetenschap, kennis en zelfontwikkeling zijn populair. Zogenoemde Genootschappen schieten, zeker na 1750, als paddestoelen uit de grond. Binnen dergelijke genootschappen wordt volop gediscussieerd, lezingen gehouden, prijsvragen uitgeschreven etc. ter lering en vermaak.

Een genootschap met een heel andere inslag is de in 1784 opgerichte Maatschappij tot Nut van ‘t Algemeen. De naam zegt het al. Het Nut, opgericht door mensen uit de verlichte middengroepen, richt zich niet op eigen kring maar kiest voor de verheffing van de grote massa van het Nederlandse volk. Het initiatief wordt genomen door de sociaal geëngageerde Jan Nieuwenhuijzen, doopsgezind predikant in Monnickendam. Nieuwenhuijzen staat van 1758 tot in 1763 op de kansel van de Menistenkerk aan de Steneweg te Middelharnis. K. Vos schrijft in 1910 in het ‘Gedenkschrift’ van de plaatselijke afdeling van ‘t Nut over Jan Nieuwenhuijzen:

“De jaren door hem te Middelharnis doorgebracht zijn van de grootste beteekenis geweest voor zijn vorming, omdat hij hier zijn tijd vlijtig heeft besteed aan godgeleerde en historische studie. Maar nog méér van beteekenis waren deze jaren, omdat hij heeft verkeerd met die kleine

lyuden, wier nooden en behoeften in later tijd hem zouden dringen tot het uitdenken van zijn Maatschappij. Is zijn plan ontstaan in de pastorie te Monnikendam en is het Nut gesticht op 16 November 1784 in een vriendenkring te Edam, hier te Middelharnis heeft hij kennis gekregen van deerlijke onkunde en bittere armoede; hier zijn in zijn hoofd en hart de eerste denkbeelden gerezen, die verwezenlijkt zouden worden, zoodra hij in een daartoe geschikte omgeving zich bevond.”

Jan Nieuwenhuijzen wil een genootschap oprichten, dat zich gaat richten op bevordering van het algemeen volksgeluk door initiatieven te nemen op het terrein van de volksontwikkeling. Het plan wordt uitgewerkt door zijn zoon Martinus, arts te Edam. Martinus Nieuwenhuijzen wil het een en ander concretiseren door de nadruk te leggen op het onderwijs: “de verbetering van het schoolwezen en de opvoeding der jeugd als de voornaamste grondslag ter vorming, verbetering en beschaving van den burger”. Op 16 november 1784 wordt deze doelstelling aanvaard, waarna het Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, onder de zinspreuk ‘Tot Nut van ’t Algemeen’ een feit is geworden.

Onderwijs moet in de ogen van de leden van het Nut voor een ieder bereikbaar worden en verdient bovenal verbetering. Bovenaan de Nutsagenda staan de volgende punten:

- het stichten van kleuter- en lagere scholen
- de uitgave van schoolboeken e.d.
- het stichten van onderwijsopleidingen (kweekscholen) en andere vormen van beroepsonderwijs.

Het is Martinus Nieuwenhuijzen (1759-1793) die zich in korte tijd met grote geestdrift inzet voor de onderwijshervorming. Van zijn hand verschijnen de eerste schoolboekjes, die nu eens niet zijn geschreven in de brallerige grottemensentaal van die tijd, maar in een kinderton. Hier en daar worden Nutsscholen opgericht, die gaan fungeren als voorbeeldscholen en in Amsterdam en Rotterdam verschijnen de eerste kweekscholen. Het Nut kweekt zo een generatie schoolhervormers die aan de wieg komen te staan van de Schoolwetten van 1801, 1803 en 1806, waarin in nationale regelgeving onder andere wordt bepaald, dat lezen, schrijven, rekenen en Nederlands voortaan verplichte vakken zijn, onderwijzers voorgeschreven schoolboeken moeten gebruiken, een toelatingsexamen doen en een bewijs van goed gedrag overleggen. Tevens komt een eind aan het eeuwenoude hoofdelijke onderwijs en moet klassikaal les worden gegeven.

De hervorming van het onderwijs in Nederland vanaf 1800 geldt als een van de grootste verdiensten van het Nut.

Niet alleen heeft het Nut aan de wieg gestaan van de onderwijsvernieuwing, ook andere thema's zijn ter hand genomen, zoals de openbare bibliotheek, Nutsspaarbank, verzekeringen, volwasseneducatie en allerlei initiatieven op het terrein van de maatschappelijke zorg. Later zijn veel van de door het Nut in gang gezette activiteiten door de overheid en andere organisaties overgenomen en voortgezet.

Onderwijsvernieuwer Martinus Nieuwenhuijzen

Initiator van de onderwijshervorming, Martinus Nieuwenhuijzen, heeft het niet allemaal mee mogen maken. Hij overlijdt op 6 maart 1793. Martinus ziet op 9 december 1759 in Middelharnis het levenslicht. Daar blijft hij wonen tot zijn vierde. Zijn vader vertrekt dan als predikant naar Aardenburg. Daar fungeert de jonge Martinus als voorzanger in de kerk. Op zijn twaalfde jaar verhuist hij naar Leiden om te studeren, waarna Martinus zijn studie geneeskunde vervolgt in Harderwijk en Franeker. Van 1785 tot medio 1787 is hij arts in Edam, maar als patriot moet hij op 30 juni 1787 vluchten naar Amsterdam. Martinus is ook secretaris van het Nut en neemt daarom het Nutsarchief mee naar Amsterdam, waar een nieuw hoofdbestuur wordt gevormd. Marti-

nus is daarvan weer secretaris en hij vestigt zich als arts in de hoofdstad. In 1789 trouwt hij met de Haarlemse Anna Maria Herdingh. Vier jaar later wordt hij tijdens een bezoek aan Haarlem plotseling ernstig ziek en overlijdt binnen enkele dagen, slechts 33 jaar oud.

Biograaf P.N. Helsloot noemt Martinus een pedagoog-geneesheer-dichter-patriot-menist. In zijn korte leven heeft Martinus Nieuwenhuijzen enorm veel werk weten te verzetten. Voor zijn functie als secretaris van het Nut krijgt hij betaald, waardoor hij de tijd heeft zijn verlichte denkbeelden om te zetten in concrete plannen. We kunnen zijn functie bij het Nut het beste omschrijven als directeur. Zijn vader mag worden gezien als initiatiefnemer, vanaf het eerste moment heeft Martinus zijn stempel gedrukt op de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Martinus schrijft niet alleen school- en leerboekjes, die door het Nut worden uitgegeven, maar publiceert ook ander werk, van literatuur tot kerkelijke gezangen. Van zijn hand zijn onder andere verschenen: het treurspel Desdemona, een burgerlijke bewerking van het toneelstuk Othello van Shakespeare en talloze bijdragen aan tijdschriften, zoals in 'De Menschenvriend'.

Een departement voor Middelharnis-Sommelsdijk

Dat het enige tijd heeft geduurd eer er ook een departement in Middelharnis en Sommelsdijk wordt opgericht, heeft mogelijk te maken met de achtergronden van de oprichters. Zo is Jan Nieuwenhuijzen doopsgezind predikant geweest in Middelharnis en wordt Martinus gezien als een patriot. In Middelharnis is men overwegend Oranjegezind. Een opvolger van Jan Nieuwenhuijzen als doopsgezind voorganger, Abraham Tersier, is een vurig patriot en weinig geliefd onder de bevolking. De Menistenkerk van Middelharnis wordt uiteindelijk in 1805 gesloten, in Sommelsdijk is dat al eerder gebeurd. Maar in 1810 is dan eindelijk de tijd rijp voor een plaatselijk departement. Volgens dominee Boers is er in die tijd in Middelharnis een kleine vriendenkring, een leesgezelschap, waaruit het Nut is ontstaan. De oprichting vindt plaats op 22 januari 1810 ten huize van Willem Johannes Nijgh, apotheker wonende op het Zandpad. Naast Nijgh komen daartoe bijeen: Paulus Bosch (arts), Lucas Slotemaker (predikant hervormde kerk), Adrianus Quirinus Kolff (koopman), Jacobus Vickers (pastoor te Oude-Tongeloo), Gualtherus Kolff Lz. (koopman), Jacob van Gent, Johannes van Gent, Abraham de Ridder, Anthony Adrianus van Ginkel, Petrus Cornelis van den Broek en Jan Abram van den Broek. Bij de oprichters hoort ook Jean de Rouville, die op die dag is verhinderd. Opmerkelijk is de aanwezigheid van een pastoor, die op zijn beurt predikant Renier Eusebius Vetter als lid voorstelt. Kort na de oprichting melden elf notabelen uit Sommelsdijk zich als lid en reeds in de vergadering van 6 februari 1810 wordt de naam veranderd in het departement Middelharnis-Sommelsdijk. Uit Sommelsdijk treden toe: Frans van Gelder, Arnoldus Anthony de Veer, Andries Pieter Arm-

strong, Tomas Pase, Gijsbertus van der Ven, Wilhelmus Gerbrandus van de Wall, Gerardus Stamper, Aren Joh. Buth, Willem Bosch, Daniël van Zuuren en Dignus Cornelis van der Linde. De heren weten zich te vermaken met het houden van voordrachten van allerlei aard, maar ook hebben ze oog voor het Nut van 't Algemeen door het oprichten van verschillende vormen van onderwijs, met wisselend succes overigens, het starten van een spaarbank, een bibliotheek en tal van andere nuttige initiatieven.

Het onderwijs

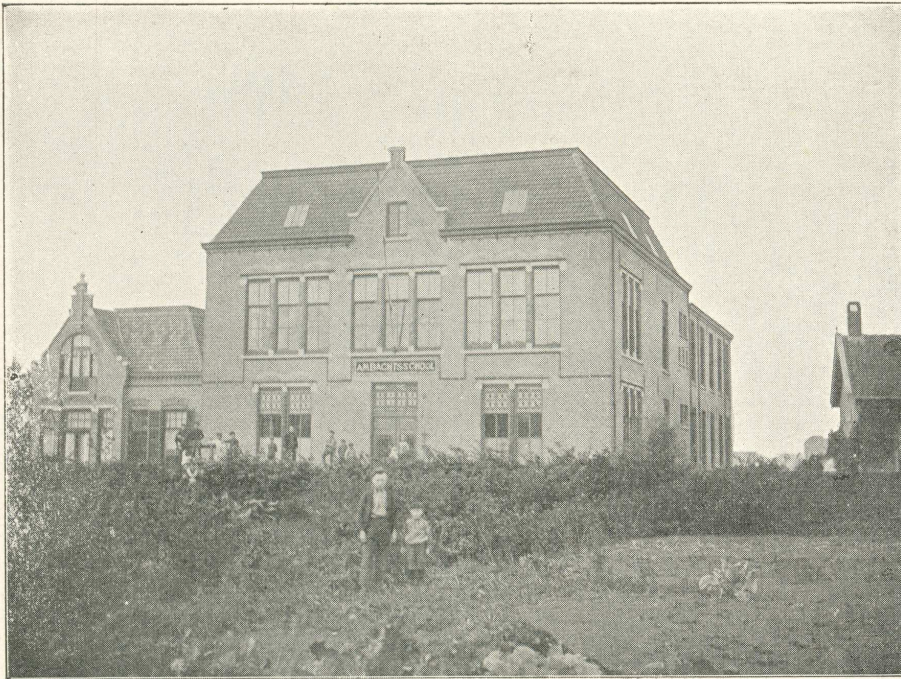
Reeds op 2 april 1810 worden pogingen in het werk gesteld om het onderwijs te verbeteren. Zo tekenen de leden in om twintig kinderen uit Middelharnis en vijftien uit Sommelsdijk gedurende twee uur 's avonds les te laten geven volgens de door het Nut aangenomen leerwijze. De schoolbehoefte voor de kinderen van arme ouders worden uit de departementskas betaald. De school wordt op 10 juni 1810 geopend. Het onderwijs behelst: spellen, lezen, schrijven en rekenen. Doch op 14 september 1818 moet men besluiten de school op te heffen. Na dit korte avontuur wordt besloten een commissie in het leven te roepen die de rol van het departement ten aanzien van het onderwijs eens nader moet gaan bestuderen. Op 12 februari 1821 volgt de oprichting van een school waar bouwkundig tekenonderwijs zal worden gegeven. Wellicht vanwege te weinig gegadigden komt ook dit initiatief niet echt van de grond. Een andere proef is een school waar 's zondags onderwijs wordt gegeven, geen zondagsschool voor godsdienstonderwijs, maar een gewone lagere school. Het voorstel komt vreemd genoeg van de predikant van de Nederlands Hervormde Gemeente van Middelharnis... Naar alle waarschijnlijkheid is het een vorm van volwasseneducatie, want een van de leerlingen is een weduwe! De proef heeft niet het gewenste resultaat, zodat besloten wordt de school aan de gemeente over te dragen.

De aanhouder wint. Ruim veertig jaar na de oprichting van het departement – in 1853 – gaat nu wel met succes een cursus in bouwkundig tekenen van start. Aan ongeveer twintig leerlingen wordt van 1 november tot 1 maart lesgegeven. De beide gemeenten verlenen ieder een subsidie van fl. 25,-. De onderwijzer kan daardoor een salaris van fl. 50,- ontvangen, waarvan hij zelf het vuur en licht moet betalen. De overige kosten worden bekostigd door het Nut. Maar als in 1862 de gemeente Sommelsdijk zijn subsidie intrekt, valt er een niet te dichten gat in de begroting en komt er een einde aan dit geslaagde initiatief.

Een ambachtsschool

Aan het eind van de negentiende eeuw klinken de geluiden om de heroprichting van een teken-c.q. ambachtsschool steeds luider, maar het is uiteindelijk Ulbo J. Mijs, burgemeester van Middelharnis en tevens voorzitter van het departement, die met een aantal medestanders spijkers met koppen weet te slaan. Het departementsbestuur ziet hiertoe serieuze (financiële) mogelijkheden. We schrijven 1901. Er is sprake van een klein kasoverschot en een meer dan gewone dosis wilskracht bij het departement. Bovendien is de tijd gunstig, want het ambachtsonderwijs staat op dat moment ook landelijk gezien aardig in de belangstelling. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen is van oorsprong een sterk voorstander van onderwijsverbetering en het kost het departement dan ook weinig moeite het hoofdbestuur van de noodzaak te overtuigen. Rijk en provincie zijn als subsidiegevers van onmisbaar belang. De voornoemde cursussen kunnen plaatsvinden in bestaande (school)gebouwen, maar voor een nieuwe school is een gebouw nodig. Men heeft verschillende locaties op het oog, maar de keus valt op een stuk bouwgrond aan de rand van Middelharnis; de gemeente Middelharnis betaalt meer subsidie dan buurgemeente Sommelsdijk... Adviezen worden ingewonnen en het departementsbestuur bezoekt een modelschool in Tiel. De begroting wijst aan fl. 20.000,- voor gebouwen, fl. 3.000,- voor inrichting van het gebouw enz., en fl. 10.000,- voor de jaarlijkse exploitatie. Daarbij wordt gerekend op ongeveer 60% rijkssubsidie en 20% provinciale subsidie voor de jaarlijkse uitgaven. Het hoofdbestuur van het Nut

schenkt fl. 2.280,- ineens. Als de plannen zover gevorderd zijn, wordt op 30 januari 1902 besloten een jaarlijkse subsidie van fl. 250,- uit de departementskas te verlenen en fl. 13.000,- onder hypotheccair verband à 3,5% uit de Nutsspaarbank voor de oprichting beschikbaar te stellen.

Ambachtsschool Middelharnis. Druk en uitgave W. Boekhoven, Sommeldijk.

Daarenboven schenkt het departement fl. 500,- als bijdrage in de stichtingskosten. De toen bekende filantroop P.W. Janssen te Amsterdam stelt daarboven nog een som van fl. 2.000,- beschikbaar. Met de subsidie van het rijk en de provincie zou het ook wel goed komen, maar dan komt er een kink in de kabel. In Provinciale Staten is kort tevoren een verkiezingsoverwinning door rechts behaald en tegelijkertijd is de Tweede Kamer omgegaan. In de najaarsvergadering van de Staten wordt negatief beslist op het subsidieverzoek en de kans is levensgroot aanwezig dat men ook naar de rijkssubsidie kan fluiten. Het statenbesluit is niet gericht tegen de school, maar tegen het Nut. In allerijl wordt besloten een afzonderlijke vereniging op te richten. De invloed van het Nut blijft weliswaar groot, want het nieuwe verenigingsbestuur bestaat uit dezelfde personen als het eerdere comité, alleen worden twee leden toegevoegd. Bovendien worden de toegezegde gelden van het Nut gehandhaafd. De nieuwe vereniging kan wel op zowel provinciale als rijkssubsidie rekenen. En zo wordt in rap tempo een school uit de grond gestampt. Op 18 september 1903 – amper twee jaar na de eerste besprekingen – vindt de officiële opening van de school plaats. De ambachtsschool is later omgedoopt tot technische school, nu onderdeel van Edudelta. Duizenden, voornamelijk jongens, van Goeree-Overflakkee en daarbuiten hebben in het ruim 100-jarig bestaan van de school hier een vak geleerd.

De leesbibliotheek

In hetzelfde jaar van oprichting van het departement – in 1810 – wordt besloten de eerste boeken aan te schaffen voor een leesbibliotheek. Uit een uitleninglijst van het winterseizoen 1817-1818 blijkt, dat er 127 lezers zijn die 690 boeken hebben geleend. In oktober 1827 wordt de bibliotheek ondergebracht in het Burgerlijk Weeshuis van Middelharnis. Jaarlijks neemt het aantal uitleningen toe. In 1832 ruim 2.000 keer. De boekencollectie breidt steeds verder uit. Om de paar jaar verschijnt een nieuwe catalogus in druk. Jaarlijks wordt een bedrag vanuit het departement beschikbaar gesteld voor de aanschaf van nieuwe boeken. Tevens wordt een beroep ge-

daan op departementsleden voor tweedehands boeken, zoals uit het onderstaande vers, dat zich in het archief bevindt, moge blijken:

Voor de Nuts-bibliotheek

*Boeken, die gij moede zijt,
Waaruit gij niets meer kunt leeren,
Waarvoor g' iederen schoonmaaktijd
Stof en schimmel moet trotseeren,
Neemt daarmee een kloek besluit
Vrienden! Werp die dingen uit!*

*Boeken van een oud allooi
Eens misschien door u georven,
Boeken, ach zoo dierbaar mooi,
Op een koopdag eens verworven,
Wat voor u oudbakken is,
Vindt misschien een ander frisch.*

*Reizen, verzen en romans
Al wat gij niet hebt van noode,
Komen ze in uw handen thans,
Geeft ze fluks aan onzen bode,
Lichtelijk zijn ze, g'loof ons vrij,
Goed voor onze boekerij.*

Na enkele jaren moet de bibliotheek verhuizen uit het weeshuis, omdat het daar zo vochtig is dat de boeken uit de banden vallen en sommige geheel verstikken. Hoe zou het daar met de weeskinderen zijn...

In 1837 krijgt de bibliotheek een plaatsje in de bovenachterkamer van het raadhuis van Sommeldijk. De Nutsbibliotheek zal nog enkele keren verhuizen. In het lees seizoen 1886-1887 zijn er 2.827 uitleningen, enkele jaren later ligt dit aantal onder de 2.000 – veel boeken verkeren dan in slechte conditie – om later bij aanschaf van nieuwe boeken weer op te krabbelen naar zo rond de 2.500 met af en toe een uitschieter boven de 3.000. Het aantal lezers schommelt tussen de 80 en 100. In 1921 bevat de catalogus 1.112 nummers en is als volgt samengesteld:

59	Godsdienst, zedenleer, opvoeding en onderwijs
30	Poëzie
807	Romans
46	Geschiedenis

- 64 Aardrijkskunde en reisbeschrijvingen
46 Natuurkunde en gezondheidsleer
60 Varia.

Onder 'Godsdienst' geen 'ouwe schrievers' als Schortingshuis, Smytegelt of Brakel, maar onder andere boeken van Van Koetsveld, Elise van Calcar en Beecher Stowe; onder 'Poëzie' mogen Van Alphen, Van Lennep, Beets en Tollens niet ontbreken en bij de romans veel werk van Engelstalige auteurs als Dickens, Conan Doyle, Scott en Collins en Nederlandstalige literatuur van Bosboom-Toussaint, Andriessen, Van Maurik en van de in Sommelsdijk geboren Hendrik de Veer. Vanzelfsprekend ook boeken van Tolstoj, Twain, Dumas en Jules Verne. Voorin in de catalogus zijn de volgende bepalingen opgenomen:

1. *Bij eerste inschrijving is men verplicht een catalogus te koopen.*
2. *De lezers kunnen om de 14 dagen boeken ter lezing ontvangen.*
3. *Ten behoeve van eenzelfde huisgezin of eenzelfden persoon worden niet meer dan vier boeken uitgereikt.*
4. *Niemand mag een boek langer dan 2 weken houden.*
5. *Het leesgeld bedraagt 2 cent per boekdeel.*
6. *Bij niet tijdige terugbezorging moet dit leesgeld opnieuw betaald worden.*
7. *Wie een boek bederft, betaalt een door de commissie der bibliotheek te bepalen schadevergoeding.*
8. *Het is verboden in de boeken te schrijven.*
9. *De omslagen mogen er niet afgedaan en moeten zindelijk gehouden worden.*
10. *Niemand, jonger dan 16 jaar, kan boeken op zijn naam ter lezing ontvangen.*
11. *Indien in de woning van een lezer besmettelijke ziekte voorkomt, is hij verplicht, de commissie daarvan kennis te geven. Zoolang die ziekte duurt, worden hem geen boeken afgegeven.*

Verder nog:

WAARSCHUWING!

Den lezer wordt gewezen op het gevaar voor besmetting, wanneer bij het omslaan der bladen de vingers met speeksel worden bevochtigd. men wassche de handen vóór en ná het lezen.

Begin jaren vijftig wordt wegens te weinig belangstelling de Nutsbibliotheek opgeheven.

De Nutsspaarbank

Op 17 juni 1818 stuurt de algemeen secretaris van het Nut een circulaire naar de verschillende departementen zich in te zetten voor het oprichten van spaarbanken, dit mede op verzoek van koning Willem I. De Commissaris van de Koning in Zuid-Holland, dan nog Gouverneur genaamd, geeft aan daarbij behulpzaam te willen zijn. Er wordt een plan gemaakt voor een bank voor het gehele eiland, maar al snel blijkt dat dit geen succes is. In 1825 bedraagt het voordelig saldo slechts zo'n fl. 55,-. Er wordt een doorstart gemaakt met een aangepast reglement. Als begin jaren dertig de Belgische opstand uitbreekt, betekent dat de Nederlandse effecten sterk in waarde dalen. De bank komt daardoor in grote solvabiliteitsproblemen. Zij kan het ingelegde geld niet meer terugbetalen aan de spaarders. Er zit niets anders op dan te liquideren. Door een som van fl. 500,-, beschikbaar gesteld door het hoofdbestuur, kan de bank aan de verplichtingen voldoen en wordt alles tot de laatste cent betaald. "Eere zij gebracht aan de kloeke daad der leden, die zich opofferingen getroostten om de bank op eervolle wijze te sluiten. De spaarbank was vermoord door de Belgen."

In 1843 wordt binnen het departement weer gesproken over de oprichting van een spaarbank, maar de meeste leden hebben nog pijnlijke herinneringen aan het eerdere bankavontuur. Vier jaar later komt dit voorstel opnieuw ter tafel. Het wordt nu uitgesteld omdat bij het hoofdbestuur een nieuw reglement voor banken in de maak is. Uiteindelijk wordt in de departementsvergadering van 15 januari 1849 met 23 tegen 4 stemmen besloten een nieuwe (Nuts)spaarbank op te richten. Naar een aarzelend begin komt de bank langzamerhand sterker te staan. In mei 1857 wordt zelfs

besloten een hulpbank in Oud-Beijerland te beginnen. Gedurende enkele jaren heeft dit filiaal bestaan. De spaarbank is geruime tijd werkzaam op een vrij beperkt terrein. Men beperkt zich tot de corebusiness, om het maar eens in goed Nederlands te zeggen. Door de lage rentestandaard is het in 1884 noodzakelijk de rente op reeds ingelegde sommen op 4% te houden, maar voor nieuwe inlagen uit te gaan van 3%. Vier jaar later moet de 4% teruggebracht worden naar 3,5%. Door deze maatregelen komt de bank financieel sterker te staan. Als in 1894 penningmeester

P.C. van den Broek zijn functie wegens verhuizing naar elders neerlegt, wordt het voorstel gedaan de bank te liquideren. Dit zou dan geleidelijk moeten gaan met het oog op de lopende hypotheek. Een groot deel van het departementsbestuur meent, dat de bank vrijwel overbodig is geworden door het bestaan van de Rijkspostspaarbank. Het lid A.J. de Graaff, burgemeester van Sommelsdijk, heeft ervoor gepleit de bank te laten voortbestaan. Bij een stemming op 12 december 1894 zijn van de 39 aanwezige leden 26 voor opheffing en 12 tegen. Omdat volgens het reglement voor opheffing een $\frac{3}{4}$ meerderheid noodzakelijk is, gaat de opheffing niet door. De bank is wel degelijk levensvatbaar. Een jaar later wordt, gezien het oplopen van de reserve, zelfs besloten een deel van de reserve jaarlijks over te hevelen naar de departementskas.

De Nutsspaarbank is van oudsher gevestigd aan de Voorstraat in het pand van de firma Kolff. Hier zijn meerdere bedrijfjes ondergebracht, waaronder een wijnkoperij/slijterij. In de vooroorlogse jaren zijn er zo'n 500 spaarders. Elke spaarder heeft een spaarbankboekje waarin de stortingen en opnamen genoteerd worden en natuurlijk de aan het eind van het jaar gekweekte rente. Ook geeft de bank spaarbusjes uit. Voor de kinderen van de openbare lagere scholen te Middelharnis en Sommelsdijk is het mogelijk mee te doen aan het schoolsparen. Op de scholen worden grote metalen kisten met 50 genummerde gleuven geplaatst. Elke maandagmorgen kunnen de kinderen daar hun spaarcentjes in stoppen. De onderwijzer noteert in een schrift van elk kind het bedrag dat erin gestopt is. Onder elke genummerde gleuf staat een blikken busje. Tweemaal per jaar worden de schoolspaarbussen opgehaald en op de bank leeggemaakt. De inhoud van elk busje wordt, waarbij het schrift van de onderwijzer geraadpleegd wordt.

Tot 1953 staat de familie Kolff aan het roer van de bank, daarna de heer P.A. Nipius. Het is begin jaren vijftig nog geen moderne bank, met slechts één oude typemachine en een onbruikbare telmachine. De band met het Nut komt te vervallen. In de loop van de jaren verandert de naam van de bank diverse keren: Spaarbank Goeree-Overflakkee, Bondsspaarbank, Centrale Bank, Verenigde Spaarbank, VSB Bank, Fortis en nu ABN/AMRO. Op 17 april 1993 vindt de opening van het nieuwe bankgebouw aan de Nieuwstraat plaats. Aan een lange traditie aan de Voorstraat komt dan een eind. De bank is nu een filiaal van de ABN/AMRO.

Jaren van teruggang

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog is het departement Middelharnis-Sommelsdijk nog actief op verschillende vlakken. Zo is er een vertegenwoordiger van het Nut bestuurslid van de ambachtsschool en komen nog gelden uit de Nutsspaarbank ten goede aan departement. De bibliotheek leidt dan een kwijnend bestaan. Voornaamste bezigheid is het organiseren van Nutsavonden waarop lezingen worden gehouden en films- en toneelvoorstellingen georganiseerd. Begin jaren vijftig ervaart men hevige concurrentie van andere lokale verenigingen en instellingen, zoals het Wetenschappelijk Genootschap Goeree-Overflakkee en de HBS-Bond. Bovendien is de financiële situatie verre van rooskleurig. Er wordt zelfs overwogen het departement op te heffen. Zover komt het niet. Men gaat door met het organiseren van Nutsavonden, maar door het teruglopende ledenaantal en weinig financiële armslag, leidt het departement jarenlang een slapend bestaan. Uiteindelijk besluit het hoofdbestuur op aandringen van het laatst nog zittende bestuurslid, de heer H.L. van Kampenhout, het departement Middelharnis-Sommelsdijk per 15 september 1998 op te heffen. Het archief van het departement is ondergebracht bij het Streekarchief Goeree-Overflakkee. Tegenwoordig telt de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen nog ongeveer honderd departementen met ruim 10.000 leden. Het landelijk bureau is gevestigd in het oorspronkelijke woonhuis van Martinus Nieuwenhuijzen te Edam, waar eens het Nut is opgericht.

Tastbare herinneringen

Niet alleen de voormalige ambachtsschool (thans Edudelta) in Middelharnis is nog een tastbare herinnering aan het lokale departement, ook vinden we aan de noordzijde van de grote kerk van Middelharnis een grafmonument voor Lucas Slotemaker. Over deze op 54-jarige leeftijd overleden predikant lezen we in het 'Gedenkschrift' het volgende: *“Onder de oprichters was ook Ds. L. Slotemaker. Hij behoorde tot de meest geliefde burgers van Middelharnis, en toonde zich door handel en wandel een waardig evangeliëdienaar, die het gesproken woord in daden trachtte om te zetten. Zoowel in de kwaliteit van secretaris als in die van voorzitter betoonde hij uitnemende gaven. In commissiën was hij goud waard. Niet alleen verstond hij de kunst van het woord te voeren, maar ook bezat hij het talent om zulk een leiding aan de beraadslagingen te geven, dat de zaken telkens zich in goede richting bewogen. Onvermoeid in het houden van redevoeringen, had hij bovendien de welwillendheid ook het werk van anderen voor te dragen. Het onderwijs had zijn liefde, en al moge het zoo wezen, dat hierin minder resultaten verkregen werden dan hij begeerde, zeker heeft dit aan hem niet gelegen. Hij vooral was het, die streed voor de noodzakelijkheid, dat de gemeente zich niet langer onthouden zou van het geven van onderwijs aan de kinderen der armen, en die tevens een lans brak voor de verbetering van de methodiek. Sinds augustus 1820 krank, overleed deze waardige zieleherder 13 maart 1821. De achtergeblevenen waren hem dankbaar zóó dat nog thans een getuige daarvan bestaat in den gedenksteen te zijner eer opgericht bij het kerkgebouw (...) Het lid J.A. van den Broek droeg 14 mei d.a.v. een klaagzang op den overledene voor. Maar de eigenlijke lijkrede werd eerst 20 augustus bij de onthulling van het gedenkteken in de groote kerk uitgesproken. De redenaar was thans Ds. C. de Visser van Herkingen, de voorzitter van het departement. De preekstoel was met een zwart kleed behangen. Een groote schare woonde de plechtigheid bij, waaronder zich tal van autoriteiten bevonden en wij mogen het wel voor zeker houden, dat toen menige*

traan geschreid is door hen die hun leeraar en vriend niet konden vergeten, omdat hij voor hen was geweest vele jaren lang een vertrouwde en een zegen. De redevoering zelf werd in druk uitgegeven en aan de andere departementen toegezonden.”

Op de piramide:

*Aan
Zijne
Nagedachtenis*

*Zijne vrienden
en de
Afdeeling der Maatschappij
tot Nut van 't Algemeen
Middelharnis en Sommelsdijk*

Op het voetstuk:

*Lucas Slotemaker
overleden den 13 Maart 1821.
Het stoflijk deel een's wakk'ren leeraar's
Dekt deez' aarde,
Van velen vaak miskend en niet geschat
Naar waarde;
Hij was geleerd, begaafd, en stichtelijk
Van leven:
Zijn loopbaan was voleind; God wou hem
D' eerkroon geven.*

Bronnen:

Helsloot, P.N.: Martinus Nieuwenhuyzen; pionier van onderwijs en volksontwikkeling (Edam 1993)

Mijnhardt, W.W. en A.J. Wichers: Om het algemeen volksgeluk; gedenkboek bij het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (Amsterdam 1984)

Vos, K.: Gedenkschrift ter gelegenheid van het honderd-jarig bestaan van het departement Middelharnis-Sommelsdijk der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (Middelharnis 1910)

Wk. te R.: Een terugblik op de vroegere fa. Kolff te Middelharnis – in: Eilanden Nieuws van 8 januari 1993

www.nutalgemeen.nl